

'Je moet de lezer bij de lurven pakken' Vraaggesprek met Jan Renkema

Levende Talen Magazine 2013 (5)

Jan Erik Grezel

'Jan is altijd op zoek naar tekstkwaliteit, hier toch een mooi voorbeeld van een erg duidelijke boodschap, met een parafraze ernaast, interessant gebruik van hoofdletters, verschillende lettertypes en lay-out. De formulering en het verbindingswoord (en) zorgen voor een juridische uitdaging voor wie zich op deze teksten zou willen beroepen om iemand aan te spreken. Alles hangt ervan af of je simultaan kunt plassen en vuil achterlaten. Om de harde toonzetting iets te temperen is er nog – in een andere kleur – A.U.B. aan toegevoegd, aardige nuancerings.'

Foto en tekst bijschrift: Eric Mijs

Zijn familienaam is tot metoniem verheven: 'Even Renkema raadplegen'. Dan bedoel je de *Schrijfwijzer* van Jan Renkema. De vader van het schrijfadvis is tot november nog hoogleraar Tekstkwaliteit aan de Universiteit van Tilburg. Onlangs verscheen de vijfde editie van zijn standaardwerk. Wat is er nieuw in deze editie? Welke visie op schrijven geeft Renkema?

Zo, m'n mobieltje uit, de deurbel afgezet, het mailprogramma gesloten. En nu géén kopje koffie meer halen, niet even de vaatwasser leegruimen of de planten water geven. Allemaal afleiding en uitstelgedrag. Streng zijn. Schrijven is zitten blijven tot het er staat, om met Kees van Kooten te spreken.

In zijn *Schrijfwijzer* citeert Jan Renkema deze uitspraak. 'Maar ik pleit er ook voor om de pen eerst te laten liggen', zegt hij in zijn werkkamer in het Brabantse Bergeijk. 'Laat het blad of het scherm maar even blanco, laat de cursor rustig flikkeren. Aan het schrijven gaat bezinning vooraf. Schrijven dwingt je tot ordening van je gedachten. En inderdaad, daarbij moet je niet afgeleid worden.'

Aandacht en concentratie zijn noodzakelijk bij alles wat je goed wilt doen, maar zéker bij schrijven. Wat is er nog meer voor nodig? Hoe verloopt dat proces en hoe leren we jongeren om tot een bevredigend schrijfproduct te komen? Een snel antwoord op alle vragen biedt de *Schrijfwijzer* niet. Het boek is een kompas voor de schrijver die koers wil houden en een gids voor wie even de weg kwijt is. De nadruk ligt op vragen over stijl, zinsbouw, woordkeus en tekstverzorging. Vorig jaar verscheen de vernieuwde, vijfde editie. Sinds de eerste uit 1979 gingen er bijna een half miljoen exemplaren over de toonbank.

Leerzaam

'Destijds was ik de eerste die met zo'n taaladviesboek kwam. Het bood houvast. De oorsprong van de *Schrijfwijzer* ligt overigens niet in concrete vragen over de puntkomma of de hen/hun-kwestie. Mijn belangstelling voor schrijven komt voort uit frustratie. Ik was leraar Nederlands en geschiedenis op een middelbare school in Amsterdam. Bij het nakijken van opstellen vroeg ik me af: wat is het verschil tussen een vijf en een zes? Hoe beoordeel je een tekst waarin een belangrijke schakel in de gedachtegang ontbreekt? Ik zocht naar een objectieve maatstaf om mijn oordeel over die opstellen te verantwoorden. Waarom vond ik de ene tekst beter dan de andere en hoe kon ik dat de leerlingen duidelijk maken? Het ging niet alleen om de cesuur tussen voldoende en onvoldoende. Iemand met een zeven kan ook nog allerlei adviezen krijgen om een opstel te verbeteren.'

Zijn belangstelling voor fundamentele vragen over tekstkwaliteit was geboren. Na zijn leraarschap raakte Renkema als taaladviseur verzeild in politiek Den Haag. Sinds 1981 is Renkema verbonden aan de Tilburgse universiteit, tegenwoordig als hoogleraar Tekstkwaliteit (zie kader 1). Centraal in veel van zijn werk staat het antwoord op die ene vraag: hoe breng je als schrijver je ideeën over op de lezer? Heeft hij praktische tips voor het onderwijs?

'Een docent wil het liefst met elke leerling of student individueel het werk doornemen. Daar is geen tijd voor, nu niet, maar vroeger ook al niet. Met moderne didactiek en digitale hulp kun je toch een heel eind komen. Bij schrijfopdrachten is groepswork goed toe te passen. Voetballers geven elkaar ook voortdurend commentaar. Leerlingen kunnen veel van elkaar leren, mits ze goede richtlijnen krijgen zoals een controlelijst om een betoog te beoordelen.' Zelf laat hij ouderejaars letterstudenten jongerejaars helpen die vastlopen met schrijfopdrachten. Leerzaam voor beide partijen.

Lidwoorduitval

'De digitalisering maakt het mogelijk om talloze voorbeelden te geven die schrijvers kunnen raadplegen. Bij de onlineversie van de nieuwe *Schrijfwijzer* zijn teksten in te zien waar commentaar bij staat. Wat deugt er wel en niet? Hoe kun je de tekst verbeteren? Studenten verwijs ik naar die gerubriceerde verzameling als hun schrijfwerk niet in orde is. Er staan ook zo'n driehonderd oefeningen op de site. De hele *Schrijfwijzer* is overigens online te gebruiken, zodat je die tijdens het schrijven steeds bij de hand hebt' (zie kader 2).

'Er zijn taalfitters en taalvitters. De eerste categorie probeert de taal passend te maken waarvoor die bedoeld is. De tweede categorie windt zich op over groter als. Die vitters zouden een zakje friet ook met mes en vork willen eten'

De digitale oefeningen en tekstanalyses zijn twee van de nieuwe elementen van de vijfde editie van de *Schrijfwijzer*. Ook belooft de flaptekst dat Renkema de meest recente taalkwesties behandelt. Zoals? 'Wat voor aanhef zet je boven een e-mail? Hoe schrijf je voor het beeldscherm? Ik behandel voor het eerst het samen schrijven, het coauteurschap. Daarbij is een goede werkverdeling essentieel. In het boek staat verder een intakeformulier met allerlei vragen om je beter voor te bereiden op het uitvoeren van een schrijfopdracht.'

Nieuwe taalontwikkelingen belicht de *Schrijfwijzer* ook. Voorbeeld en uitleg laat Renkema soms met opzet samenvallen. Over lidwoorduitval op bladzijde 313: 'Regel is dat een enkelvoudig zelfstandig naamwoord aan het begin van een zin een lidwoord krijgt. Feit is dat dit lidwoord steeds vaker ontbreekt. (...) Interessante vraag is of deze lidwoord-uitval nu werkelijk meer voorkomt dan vroeger. Hoofdzak is echter dat er niets mis is met deze constructie.' Stijlfiguren als een chiasme, climax en hyperbool laat Renkema aan bod komen, omdat je met zulke middelen het schrijfwerk aantrekkelijker kunt maken.

Maar in de *Schrijfwijzer* is er nog altijd veel Aandacht voor wat er fout kan gaan. Er kwam harde kritiek als zou deze editie angst inboezemen voor de muggenzifters, de mensen die

zich aan elke ongerechtigheid ergeren. 'Taalergernis is van alle tijden. Je hebt wel gradaties. Er zijn taalfitters en taalvitters. De eerste categorie probeert de taal passend te maken waarvoor die bedoeld is. Tot die groep reken ik mezelf. De tweede categorie windt zich op over *groter als*. Die vitters zouden een zakje friet ook met mes en vork willen eten. Als schrijver houd je toch rekening met zulke types. Je moet je aanpassen aan degene voor wie je schrijft.'

Irritant

Hebben zijn eigen studenten nog wel oog en interesse voor taalverzorging? Is de taalvaardigheid van studenten anders dan pakweg twintig jaar geleden? 'Anders is vaak een eufemisme voor *slechter*. Er is nu een veel bredere instroom dan vroeger. Dat brengt met zich mee dat het gemiddelde niveau daalt. Ook de mentaliteit en het fatsoen bij studenten verandert. Maar dan hebben we het over normen en normen veranderen nu eenmaal.'

Wat hij als taalkundige bij de huidige studenten mist, is bijvoorbeeld kennis van fundamentele begrippen. 'Die heb je nodig als je over taalkwesties spreekt. Neem het naamwoordelijk gezegde. Dat hebben ze op school wel gehad, maar de meesten weten niet meer wat het is. Zo'n begrip probeer ik inzichtelijk te maken. Dat doe ik met zinnestelsels als *Jan eet een ei* en *Jan is een ei*. Ik laat studenten het verschil onder woorden brengen. Dan kom je op wat zo'n gezegde in het tweede zinnestelsel eigenlijk doet: een eigenschap, uitgedrukt in een naamwoord, toekennen aan het onderwerp – vandaar naamwoordelijk gezegde. Dan weten ze het.'

In sommige opzichten doen zijn studenten het beter dan vroeger. 'Ze zijn goed in mondeling presenteren, betogen, informatie zoeken.' En wat boeit hen het meest? 'Als er een kink in de kabel komt in de communicatie. Ze zijn bijvoorbeeld verontwaardigd over een formulier van de studiefinanciering. Dat vinden ze onbegrijpelijk en irritant. Dan laat ik ze uitzoeken waar dat precies aan ligt. We hebben ook onderzoek gedaan naar de voorlichting van hartchirurgen aan patiënten die onder het mes moesten. De specialisten gaven de informatie eerst in persoonlijke gesprekken, maar dat kostte te veel tijd. Toen kwam er een brochure met alle gegevens. Resultaat: de hartchirurgen kregen nog veel méér vragen. Communicatie lokt communicatie uit. Studenten vinden het heerlijk om te onderzoeken hoe dat beter kan.'

Make-up

Heeft Renkema, misschien door zijn ervaring met studenten, in de loop der jaren een andere visie op schrijven gekregen? 'Nog meer dan vroeger leg ik de nadruk op het publiek. Onder het papier of in het beeldscherm moet de schrijver steeds de lezer zien. Schrijven gaat beslist niet alleen om begrijpelijkheid. Je moet de lezer bij de lurven pakken. In het onderwijs moet je die publiekgerichtheid voorzichtig introduceren. Kinderen kunnen zich moeilijk in een ander verplaatsen. Dat leren ze pas als ze geen klein kind meer zijn. In de onderbouw van het voortgezet onderwijs komt het moment waarop het schrijven voor publiek aandacht moet krijgen.'

En klopt het dat Renkema in deze editie met de regels wat minder rekkelijk is? 'Taal is niet compleet in regels te vangen. Maar daar hebben schrijvers wel behoefte aan. Zij willen gewoon weten hoe het moet. In het verleden is mij wel verweten dat ik te coulant was: het kan zo, maar anders mag ook. Een lijdende vorm is niet altijd verkeerd. Ik neem nu wat duidelijker stelling en ga ook dieper op zaken in. Het stuk over de tussen-n was in vorige edities anderhalve pagina, in de vijfde editie zijn het er acht. Voor veel mensen begint het verbeteren van de schrijfvaardigheid met dit soort kwesties. Als je die aan de orde stelt, geeft dat een ingang. Je kunt schrijvers inzicht geven in de achtergrond, het waaróm van wel of geen tussen-n. Vervolgens kom je tot wezenlijker zaken bij het schrijfproces: aansprekende

inhoud, goede structuur, aantrekkelijke stijl. Al of niet een puntkomma, een c of een k, dat is de make-up. Helaas denken sommige schrijvers dat hun verhaal in orde is als die buitenkant maar goed is.'

De *Schrijfwijzer* is en blijft voor veel taalgebruikers een hulpmiddel: heb ik het zo wel goed opgeschreven? Met dit boek in de hand produceer je niet als vanzelf een subliem stuk proza. Renkema: 'Zoals mijn orgeldocent zegt: "Noten spelen is nog geen muziek maken."

Schrijven is een creatief, onvoorspelbaar proces. Veel oefenen helpt wel. Muziekvirtuozen doen ook voortdurend vingeroefeningen.'

Prof. dr. Jan Renkema

Renkema was jarenlang taalkundig adviseur van de Tweede Kamer en promoveerde op 'De Taal van Den Haag'. Ook was hij tien jaar eind-redacteur van maandblad *Onze Taal*. Voor het gelijknamige genootschap bekleedde hij vanaf 1999 de leerstoel Taalverzorging aan de Tilburgse universiteit. Sinds 2004 is hij daar hoogleraar Tekstkwaliteit. Ook is hij voorzitter van de Internationale Vereniging voor de Neerlandistiek. In november neemt hij officieel afscheid als hoogleraar. 'Maar ik blijf beschikbaar, zeker voor colleges. Mijn hart ligt bij onderwijs.'

De afgelopen vijftien jaar deed Renkema met studenten onderzoek naar onder andere informatieoverdracht, taalvariatie en taalverruwing. 'De site van de Belastingdienst hebben we bijvoorbeeld doorgelicht. Is die makkelijk te raadplegen? Vinden mensen in een paar klikken wat ze zoeken? Hoe hinderlijk zijn vaktermen?' En taal-verruwing? 'We kennen allemaal de voorbeelden. Maar wat voor effect heeft het als een politicus grof in de mond wordt? Uit ons onderzoek blijkt dat mensen – van links tot rechts – het wel "gedurfd" vinden, maar een politicus die grofgebekt is, wordt ook minder serieus genomen.'

Kader 1

De Schrijfwijzer

In 1979 publiceerde Jan Renkema een boek met schrijfadviezen: de *Schrijfwijzer*. Het werd meteen een hit, Renkema gold voortaan als de politieagent van ons taalverkeer. Schrijven vergelijkt hij met koken. De *Schrijfwijzer* is ingedeeld naar de drie de fasen van het schrijfproces: de voorbereiding, de uitvoering en de afwerking. 'Het gaat niet alleen om het smakelijk opdienen. Als je gaat koken, denk je eerst na over het gerecht, de ingrediënten en de gasten.'

De vijfde editie van de *Schrijfwijzer* is online te raadplegen, een deel alleen met een code. De website biedt veel extra's, zoals een 'Taalvragen top 33' (*u hebt of u heeft?*, *ten slotte of tenslotte?*), een Verwarwoordenboek (wat is het verschil tussen *werkeloos* en *werkloos* of tussen *vijandelijk* en *vijandig*) en vooral veel oefeningen én tekstanalyses.

Een voorbeeld van een oefening over beknopt formuleren (Oefening 4.4.1, nummer 6/7, bij paragraaf 4.4.1 uit het boek, blz. 121–123): *Bondig schrijven betekent niet dat elk woord dat geschrapt kan worden, ook moet verdwijnen. Er is een minimum aan overbodigheid nodig. Welke woorden zou u aanvullen in de volgende zinnen?*

- 1a Beter ga je nu eerst naar de winkel.
- 2a Toen vroeg Karel Piet Maria een kopje koffie in te schenken.
- 3a Hij reed tachtig in de kom!

De site geeft op zulke zinnen eerst commentaar en daarna een voorstel tot verbetering.

Kader 2